

AFIRMAREA TOLERANȚEI RELIGIOASE ȘI A IDEII DE UNITATE NAȚIONALĂ ÎN CONTEXTUL „CALVINO-TURCISMULUI”

Ps. drd. Daniel NIȚULESCU

*Facultatea de Istorie, Universitatea din București,
director al Departamentului Misiune Externă din cadrul Bisericii
Adventiste din zona Muntenia – București
danielnitulescu@adventist.ro*

Abstract: Affirmation of Religious Tolerance and the Idea of National Unity in the Context of "Calvino-Turkism"

In this highly effervent century, with the advent of the Reformation, perhaps the most dear word of that period was reform, with the meaning of renovation, reorganization, not only of the Roman Catholic Church, but also of states, education and politics in general, under the auspices of that strange religion called „Calvino-Turkism,” a bizarre connection, at first glance, between the West and the East, between Islam and Christianity, at the confluence between the two worlds, on these places full of history of Transylvania, the edict of religious tolerance in Turda, which consented to the four accepted religions: Lutheranism, Calvinism, Catholicism and Unitarianism, but also the union of 1600 or the unification of Mihai Viteazu. Both events take place at the same time as giving Transylvania the status of autonomous principality by the Ottoman Empire. Are these pure coincidences of history, or are we able to distinguish certain cause-effect correlations between them? This is the one of the aim of this article.

Keywords: Calvino-Turkism, union of Micheal the Brave, edict of Religious Liberty, Transylvania, receptae religions

---

Defnirea „calvino-turcismului” în contextul binomului „politico-religios”

Sintagma „calvino-turcism” se referă conform lui: Halil Inalcik, R.F. Nayef Al-Rodhan, Benjamin J. Kaplan, Aziz Al-Azmeh, Andre Clot,

Mihai Maxim, Mark Greengrass, la acea apropiere, cu multiple fațete, dintre Reforma Protestantă și autoritățile otomane, realitate care a fost unul dintre principalii factori care au contribuit la consolidarea protestantismului în Europa. Această etichetare a unei relații aparent destul de bizare, dar care urmărea interese mutuale, a fost menționată pentru prima dată, în anul 1597, de către un catolic englez, exilat în zona continentală a Europei, ca răspuns la acuzațiile de „papismo-turcism” ale anglicanului Matthew Sutcliffe.¹

„Raționalul a ceva ce părea o alianță foarte nenaturală a fost prezentat pur și simplu de interesul pur strategic, alianță ce a convers datorită intereselor mutuale ale otomanilor și ale protestanților de a se opune cu succes catolicilor.”²

Această realitate incontestabilă a interesele strategice comune ale otomanilor și ale protestanților a oferit „muniție” polemiștilor catolici în acuzațiile defăimătoare formulate împotriva trădătorilor și dizidenților protestanți „care au bătut palma cu dușmanii musulmani.”³ Amenințarea otomană, potrivit lui Andre Clot⁴, a fost una dintre cauzele principale ale consolidării și extinderii protestantismului, cheia de boltă a politicii otomane în Europa⁵ reprezentând-o încurajarea protestanților, după cum a fost cazul în nordul Ungariei și al Transilvaniei, unde calvinismul a devenit religia dominantă („calvino-turcismul”). De aceeași părere este și renumitul istoric Halil Inalcik când afirmă că „Ungaria și Transilvania au devenit citadele ale calvinismului, prin extensie Europa începând să vorbească de «calvino-turcism»”⁶, dar și Nayef Al-Rodhan când spune că „este recunoscut faptul că succesul politic al Reformei în toată Europa s-a datorat în mare măsură grație asistenței oferite de otomani mișcării protestante.”⁷ Conform istoriografiei, sintagma „calvino-turcismului”

1 Aziz Al-Azmeh. *Islam and Modernities* (London: Verso, 1993), 127.

2 R.F. Nayef Al-Rodhan. *The Role of the Arab-Islamic World in the Rise of the West: Implications for Contemporary Trans-Cultural Relations* (UK: Palgrave Macmillan, 2012), 46.

3 Benjamin J. Kaplan. *Divided by Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration Modern Europe* (London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007), 56.

4 Andre Clot. *Suleiman Magnificul* (București: Artemis, 2012), 145.

5 Halil Inalcik. *Imperiul Otoman, Epoca clasică: 1300-1600* (București: Editura Enciclopedică, 1996), 84-85.

6 *Ibid.*

7 R.F. Nayef Al-Rodhan. *The Role of the Arab-Islamic World in the Rise of the West: Implications for Contemporary Trans-Cultural Relations* (UK: Palgrave Macmillan, 2012), 46.

definește, în sens restrâns, relația de interes reciproc dintre otomanii și calvinii din Transilvania, Ungaria și alte state europene, din perioada nașterii și consolidării Reformei Protestante, și, în sens mai larg, apropierea geopolitică și strategică dintre protestanții de orice confesiune și otomanii secolelor XVI-XVII. Ca atare, studiul de față va uza de această sintagmă ca referindu-se la orice tip de relație între otomanii și protestanții secolelor XVI-XVII, cu accent pe relația cu protestanții din Transilvania și Ungaria. Acum, referindu-ne la relațiile cultivate între cele două părți, putem afirma, conform studiile întreprinse de specialiștii din domeniu, că interesele nu au gravitat doar în zona geopolitică. S-a observat de mai mult timp că în opoziția manifestată aceluiași dușman, protestanții și otomanii au în comun și afinițări doctrinare, care au dat naștere la sentimente de simpatie reciprocă.⁸ Spre exemplu, ambele religii au interzis icoanele în locurile de închinare, nu considerau căsătoria un sacrament și au respins ordinele călugărești. Turcii îi simpatizau pe protestanți pentru că aceștia erau iconoclaști⁹ și se ridicau împotriva papei.¹⁰

„Referindu-ne la timpul dinaintea luptei de la Mohacs (1526), Suleiman știa că Ungaria era mai învrăjbită ca niciodată. Țăranii erau atât de săraci încât mulți dintre ei îi așteptau pe turci ca pe niște eliberatori. Pentru că turcii le-ar fi oferit, în schimbul plății *giziei*, drepturi religioase. Unii unguri împărtășeau vederile lui Luther, în ochii căruia izbândeile repurtate de turci erau dreapta pedeapsă a corupției romane și a nedreptății sociale.”¹¹

Datorită acestor similarități doctrinare, dar, mai ales datorită intereselor politice, otomanii au găsit de asemenea un aliat natural în Liga de la Schmalkalden a principilor protestanți germani, care luptau împotriva lui Carol Quintul. Așadar, resorturile care i-au apropiat pe turci de protestanți sunt două: vectorul politic și vectorul religios. Putem să-l numim binomul „politico-religios”.

8 Benjamin J. Kaplan. *Divided by Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration Modern Europe* (London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007), 56.

9 Andre Clot. *Suleiman Magnificul* (București: Artemis, 2012), 146.

10 Halil Inalcik. *Imperiul Otoman, Epoca clasica: 1300-1600* (București: Editura Enciclopedică, 1996), 85.

11 Andre Clot. *Suleiman Magnificul* (București: Artemis, 2012), 68.

La îndemnul Franței, Suleiman s-a adresat prinților luterani, îndemnându-i printr-o scrisoare să continue colaborarea cu Franța împotriva papei și a împăratului. Suleiman I i-a asigurat că, dacă armatele otomane pătrundeau în Europa occidentală, el intenționa să acorde principilor luterani amnistia.¹² De pe urma acestui „flagelum Dei” otoman au beneficiat și calviniștii germani din Țările de Jos, care au respins presiune armatei Habsburgilor, și, în cele din urmă, și-au câștigat independența în 1609 în mod special datorită aceluiași sprijin militar și avantaje comerciale (capitulații) oferite de Istanbul. Chiar mai mult decât atât, în timpul revoltei împotriva conducerii catolice spaniole, calviniștii germani au folosit simboluri ideologice care făceau aluzie la faimoasa toleranță oferită de otomani, precum medalioane din argint în forma semilunii otomane pe care a fost gravat sloganul „Mai bine otoman decât papistaș”.¹³ Chiar și în zona insulară a Europei, regina Elisabeta a Angliei a intrat într-o alianță strategică cu Imperiul Otoman, pentru a-și asigura securitatea frontierelor și noua identitate religioasă împotriva amenințării Spaniei și a posibilității ca religia catolică să fie reinstaurată. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, facțiunea calvinistă franceză a susținut că alianța cu otomanii trebuia să fie folosită împotriva Spaniei catolice, iar masacrarea calviniștilor din noaptea Sfântului Bartolomeu (august 1572) a înfuriat conducerea otomană.¹⁴ În secolul al XVII-lea, în timp ce relațiile cu Habsburgii s-au normalizat, protestanții englezi și germani au continuat să se opună statelor catolice printr-o colaborare cu corsarii otomani împotriva flotei catolice. Răspândirea și consolidarea calvinismului și a diverselor forme de protestantism radical în sudul Ungariei și estul Transilvaniei a fost o consecință directă a politicii otomane de a proteja mișcarea protestantă din Europa. Emigranții protestanți și comunitățile locale din Ungaria au simțit că sunt mai în siguranță sub conducerea otomană decât sub cea habsburgică, aliindu-se cu turcii pentru a izgoni armata

12 Halil Inalcik. *Imperiul Otoman, Epoca clasica: 1300-1600* (București: Editura Enciclopedică, 1996), 84.

13 Benjamin J. Kaplan. *Divided by Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration Modern Europe* (London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007), 56.

14 Halil Inalcik. *Imperiul Otoman, Epoca clasica: 1300-1600* (București: Editura Enciclopedică, 1996), 85.

austriacă din Ungaria.¹⁵ Otomanii erau conștienți de acest „cal Troian” al Europei, de aceea, au încurajat și sprijinit protestantismul pretutindeni, și chiar au fost rostite rugăciuni de mai multe ori în moscheile Istanbulului pentru ca toți creștinii din Europa să rămână învrăjbiți.¹⁶ În felul acesta, otomanii au silit armatele lui Carol să amâne rezolvarea „problemei Germaniei”, lichidarea prin forță a mișcării protestante. Analiza lui Fischer-Galati confirmă faptul că turcii au deviat atenția Habsburgilor de la „problema germană”, făcându-i dependenți de cooperarea cu luteranii în realizarea ambițiilor seculare în Europa, în special în Ungaria. „Consolidare, expansiunea și legitimitatea luteranismului și a calvinismului în Ungaria, în 1555, trebuie atribuit imperialismului otoman mai mult decât oricărui alt factor.”¹⁷

Goffman susține, în aceeași notă, că guvernul otoman a fost conștient de slăbiciunile creștinătății și a exploatat teama lor, experiențele lor din Ungaria și Transilvania au fost consecințele directe ale implicării acelor state în dispute religioase. Mulți protestanți persecutați în țările lor au găsit refugiu religios în Istanbul.¹⁸ Dintre toți monarhii Europei, doar Suleiman le îngăduia supușilor să-și păstreze religia: fie că e vorba de evrei, romano-catolici, ortodocși sau protestanți.

„La fel cum Balcanii au devenit parte a Imperiului Otoman din cauza credincioșilor ortodocși care disprețuiau conducerea catolică, la fel s-a întâmplat cu estul Ungariei, care a ales protecția otomanilor în parte datorită locuitorilor protestanți care se temeau de intoleranța absolută a catolicilor demonstrată cu prilejul Inchiziției. Spre deosebire de Valahia și Moldova, în Transilvania nu era staționată nicio garnizoană, iar taxele erau mici.”¹⁹

Ca o concluzie, fiind în sincron cu Mihai Maxim, putem menționa că, în politica lor internațională, otomanii au aplicat o gamă largă de metode,

15 Benjamin J. Kaplan. *Divided by Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration Modern Europe* (London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007), 56.

16 Andre Clot. *Suleiman Magnificul* (București: Artemis, 2012), 146.

17 Stephen Fischer-Galati. *Ottoman Imperialism and German Protestantism 1521-1555* (Cambridge: Harvard University Press, 1959), 117.

18 Daniel Goffman. *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 110.

19 *Ibid*, 103.

mergând până la folosirea directă a forței, a intervențiilor brutale, „manu militari”, până la mijloace pașnice, diplomatice și propagandistice (susținerea protestanților împotriva catolicilor în Transilvania, a ortodocșilor contra papistașilor în Creta și Morea, politica „divide et impera” etc.). Pe cale de consecință, turcii și protestanții secolului al XVI-lea s-au salvat probabil unii pe alții. Grație cuceririlor lui Suleiman, otomanii au reușit să realizeze mai multe obiective politice, dintre care cel mai important - protejarea statutului Ungariei centrale, pentru că aceasta reprezenta o zonă de „buffer” (tampon) ce le oferea protecție în cazul unor atacuri lansate de Habsburgi spre est. Acest obiectiv a constat și în aplicarea unei forțe militare reduse în zona de tampon, fiind cea mai importantă strategie otomană din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, numită „strategia izolării”²⁰. Acesta este unul dintre motive pentru care Transilvania nu a devenit pașalâc, ci principat. La fel ca Țara Românească și Moldova, estul – adică Transilvania, Crișana, Maramureș, părți din Banat etc. – s-a transformat în principat autonom, aflat sub suzeranitatea sultanului. Cu alte cuvinte, Transilvania (ca și Țara Românească și Moldova), Transilvania se conducea singură în interior, fiind recunoscută ca principat autonom, dar era obligată să se recunoască supusă Imperiului Otoman.²¹ Otomanii au înțeles particularitățile politice și istorice și niciodată nu au pus Transilvania sau Egiptul sub un control administrativ foarte strâns, așa cum s-a întâmplat cu Ungaria sau Siria.²² Stefano Ionescu trece în revistă condițiile care au favorizat autonomia principatului Transilvaniei: moartea lui Matei Corvinul, fiul lui Ioan de Hunedoara, și slăbirea forțelor creștine în urma dezastrului de la Mohacs (1526), transformarea unei mari părți din Ungariei în pașalâc, în 1541, cu capitala la Buda, au lăsat culoarele autonomiei principatului Transilvaniei.²³ La prima vedere putem trage concluzia că Transilvania a fost susținută doar de otomanii care o foloseau pe zona de tampon, însă Francisc I al Franței, care îi oferea lui Zapolya

20 Gunes İşikel. “Ottoman-Habsburg Relations in the second half of the 16th Century: The Ottoman standpoint”. *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Raumen*. edit. Arno Strohmeier & Norbert Spannenberger (Franz Steiner Verlag, 2013), 56.

21 Ioan-Aurel Pop & Ioan Bolovan. *Istoria Transilvaniei* (Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană: 2016), 100.

22 Daniel Goffman. *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 105.

23 Stefano Ionescu. *Antichi Tappeti Ottomani in Transilvania* (Roma: Piazza Pedro, 2005), 21.

subsidii importante, principii Bavariei, Veneția și regele Angliei, chiar și papa Clement al VII-lea depuneau aceleași eforturi în jocul echilibrului de putere din Europa, deoarece se temeau de mărirea puterii Habsburgilor.²⁴ Mai explicit, Andrei Pippidi susține că Henry al VIII-lea al Angliei dorea să atragă Transilvania lui Zapolya într-o alianță cu Polonia împotriva împăratului (Carol V).²⁵ Politica otomană a fost politica marilor imperii „*divide et impera*”, atunci când a încurajat rivalitatea dintre Zapolya, supusul sultanului, pe care o mare parte dintre nobilii unguri l-au ales ca rege al Ungariei, în timp ce pentru fernandiștii el era un simplu Janos Voids” sau „*Der Waida*”, și regele Ferdinand, fratele împăratului Carol Quintul. Erau, în teorie, doi stăpâni ai Ungariei, unul stăpânea o parte, celălalt cealaltă parte a țării. Lupta dintre rivali a durat foarte mulți ani, determinând într-o măsură foarte mare viitorul politicii turcești în regiune.²⁶ Ulterior, după ce Zapolya a murit, „*crăiasă*” a fost Izabela, care ținea în brațe pe Sigismund. Aceasta a avut nevoie de intervenția otomană pentru a liniști tulburările din interiorul și din afara granițelor țării. Dincolo de primirea splendidă pe care i-a făcut-o lui Soliman și de faptul că, potrivit concepției lui răsăritene, o trata ca pe o fiică, el fiindu-i părinte, chemarea turcului împotriva lui Ferdinand a echivalat cu stabilirea unei garnizoane permanente la Buda în 1541. Ca urmare a ambițiilor personale ale Izabelei, care îl dorea înscăunat pe Sigismund pe tronul Ungariei, Soliman pășește în Buda pe 2 septembrie 1541, urmând ca Ungaria să rămână turcească până la tratatul de la Karlowitz din 1699, la sfârșitul războiului austriaco-otoman, în urma căruia otomanii au fost învinși.²⁷ Acesta este și momentul când Transilvania trece sub stăpânire austriacă.

Edictul toleranței religioase și cele patru religii receptae

Dietele transilvane, începând de la *Dieta* Transilvaniei, întrunită la Cluj, (1543) și până la *Dieta* Transilvaniei, întrunită la Turda (1568), de la enunțarea pentru prima dată a principiului libertății religioase și până

24 Andre Clot. *Suleiman Magnificul* (București: Artemis, 2012), 74.

25 Andrei Pippidi. *Visions of the Ottoman World in Renaissance Europe* (New York: Columbia University Press, 2013), 141.

26 Andrei Pippidi. *Visions of the Ottoman World in Renaissance Europe* (New York: Columbia University Press, 2013), 141.

27 Andre Clot. *Suleiman Magnificul* (București: Artemis, 2012), 144.

la prezentarea acestuia într-o formă îmbunătățită, arată faptul că într-un timp relativ scurt de doar 25 de ani, acest principiu s-a dezvoltat de la câteva simple prevederi, stipulate în anul 1543, la un principiu mult îmbunătățit din punct de vedere legislativ în anul 1568. În timp de 25 de ani acest principiu a cunoscut o evoluție formidabilă, evoluție ce n-o mai găsim nicăieri în Europa aceluși timp.²⁸

Astfel, sub auspiciile *pax ottomanica*, Transilvania a devenit ceea ce era Istanbulul pentru dizidenții religioși, un leagăn al toleranței religioase. Să nu uităm de edictul efectiv al toleranței religioase, ca să nu o numim libertate religioasă, că este poate prea mult pentru lumea modernă și post-modernă, a fost dat de către Dieta Transilvaniei, la Turda, în 1568, moment care coincide cu fondarea și recunoașterea bisericii unitariene, singura biserică fondată în Transilvania. Sancționarea de către organul legislativ al Transilvaniei, a principiului toleranței religioase, a contribuit major la diminuarea conflictului interconfesional din Europa.²⁹

Mark Greengrass subliniază acest aspect în cartea „*Christendom Destroyed Europe 1517-1548*”:

„Transilvania a devenit un fel de rai pentru prozeliții Reformei Protestante, și, în aceeași măsură, pentru unitarieni. Crezurile celor din urmă par să fi combinat un sincretism între creștinism și islam. Pentru multe grupuri din Transilvania, precum Szeklers, islamul era un prieten apropiat și nu un vecin atât de temut. În Transilvania, un prinț neo-calvinist a condus sub binecuvântarea otomană. Sub protecția otomană, creștinii de rit

28 Ioan-Gheorghe Rotaru, “The principle of religious freedom in terms of the Transylvanian Legislative Assemblies’ decisions from the XVI Century”, în *European Journal of Science and Theology*, October 2013, Vol.9, No.5, Ecozone Publishing House, Iași, pp.21-11; Idem, “Die ersten Gesetze zur Religionsfreiheit: Siebenbürgen 1543-1568”, în *Gewissen und Freiheit. Die Geschichte der Religionsfreiheit und der Respekt vor der unterschiedlichkeit*, Bern, Schweiz, 2014, pp. 100-114; Idem, “For the first time in the world, in the principality of Transilvania Europe: The Adoption of the Principle of Religious Freedom and its Evolution”, în *Conscience and Liberty. Worldwide Human Rights & Religious Liberty. History of liberty and respect for differences*, Liviu Oleanu (ed.), Special Edition, volume II, Bern, Switzerland, 2014, pp. 160-173; Idem, “Pentru prima dată în lume, în principatul Transilvaniei, Europa: Adoptarea principiului libertății religioase și evoluția lui în 25 de ani (1543-1568)”, în *Istoria libertății și respectul pentru diferențe / Asociația Internațională pentru Apărarea Libertății Religioase “Conștiință și Libertate”*, Liviu Olteanu (ed.), Cristina Sava (trad.), Pantelimon, Editura Viață și Sănătate, 2016, pp.160-173; Idem, *Sabatarieni în contextul vieții transilvane (sec. XVI-XX)*, Vol. I., Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2014, pp.216-300.

29 Stefano Ionescu. *Antichi Tappeti Ottomani in Transilvania* (Roma: Piazza Pedro, 2005), 20.

latin ortodox, calvinist, luteran și unitarian și-au găsit un loc, în timp ce creștinii ortodocși au fost doar tolerați”³⁰

Principatul Transilvaniei avea cel mai bun statut, fiind vorba despre un statut de cvasi-libertate, câtă vreme era plătită *gizia*, turcii nu se amestecau în treburile interne, provincia conservându-și toate vechile sale rânduieli. De aceea, o parte din nobilimea maghiară voia să vadă în Transilvania ade-vărata continuatoare a statului ungar destrămat.³¹ În Transilvania Reforma Protestantă a prins teren, sub forma mai multor confesiuni acceptate, ceea ce a conferit acestei regiuni o personalitate distinctă, teză căreia îi subscrie și Aurel Pop³². După marile tulburări provocate de „ereziiile” lui Martin Luther, Jean Calvin și ale altora în Europa, Biserica Catolică se va zdruncina și în Transilvania. Chiar dacă Reforma Protestantă a diminuat influența Bisericii Catolice din Transilvania, impulsul economic și dezvoltarea modernă a Europei i se datorează.³³ Cam în anii în care Henric al VIII-lea înființa Biserica Anglicană (ruptă de papă), Reforma religioasă avea să provoace și în Transilvania modificarea credinței și desprinderea de Roma a unor noi biserici. Mai departe, distincții istoricii Aurel Pop și Ioan Bolovan ne sintetizează suita de considerații religioase și etnice care au stat la baza aderării la noile confesiuni *recepte*. Sașii au fost nu doar nemulțumiți de presiunile episcopiei catolice, ci și legați ombilical etnic de germani, și, ca atare, au trecut la luteranism, după care maghiarii și secuii la calvinism și unitarianism. Doar o parte dintre secuii au mai rămas catolici. Inițial, trecerea la noile confesiuni nu a avut neapărat conotații etnice, iar aceste noi credințe nu s-au impus și oficializat concomitent, ci succesiv, în intervalul 1540-1570.³⁴ Maghiarii, germanii și secuii au format cele trei națiuni privilegiate (*Unio Trium Nationum*).³⁵

Debutul Reformei, care a avut loc în Brașov, (Kronstadt) a fost legat de numele lui Johannes Honterus, învățatul sas care a tradus *Catehismul Luteran pentru Brașov și Țara Bărsei* (1543). Reforma a pătruns și în

30 Mark Greengrass. *Christendom Destroyed. Europe 1517-1648* (UK: Penguin Random House, 2015), 498.

31 Ioan-Aurel Pop & Ioan Bolovan. *Istoria Transilvaniei* (Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană: 2016), 101.

32 *Ibid.*

33 Stefano Ionescu. *Antichi Tappeti Ottomani in Transilvania* (Roma: Piazza Pedro, 2005), 20.

34 *Ibid.* 102.

35 *Ibid.*, 21.

Sibiu în anul 1547, unde a fost aprobat *Regulamentul Ecclesiastic al tuturor Sașilor din Transilvania*.³⁶ Umanistul Johannes Honterus din Brașov a susținut cu mult entuziasm luteranismul, pentru care a fost câștigată nu doar lumea săsească, ci și o parte din nobilimea maghiară. A fost un prim tranzit, deoarece aceștia din urmă au trecut în mare măsură la calvinism, după care, tot destul de masiv, la unitarianism. Unele personaje au trecut atunci, de-a lungul vieții lor, prin patru confesiuni: s-au născut catolici, apoi au devenit luterani, apoi calvini și, în fine, unitarieni. Acesta este și cazul renumitului orator superintendent Francisc Dávid, care a fost cucerit inițial de doctrina sacramentară (1559), apoi de cea calvină, mai moderată (1563), căreia a reușit să-i obțină recunoașterea în cadrul Dietei întrunite la Turda în iunie 1564. Un an mai târziu, același superintendent își va declara crezul unitarian, cauzând în rândul maghiarilor o dezorientare confesională din ce în ce mai accelerată, a cărei stopare a fost probabil determinată doar de moartea principelui Ioan Sigismund Zápolya, în 1571. Până atunci, însă, pasul spre sabbatarianism fusese deja făcut, iar acest fapt a adus cu sine nu numai condamnarea și moartea lui Francisc Dávid, ci a constituit și punctul de plecare pentru un întreg șir de persecuții desfășurate pe parcursul secolului următor.³⁷ Este interesant că în aceste vremuri, pe de o parte, de toleranță religioasă, și, pe de altă parte, vremuri care frizau fanatismul, aderarea și subscrierea la o confesiune sau alta nu a ținut atât de mult de soliditatea argumentelor, cât de capacitatea retorică folosită în expunerea tezelor. Rolul personalităților combatante și, în special, cel al lui Francisc Dávid este astfel unul copleșitor, căci, fără calitățile sale de a capacita spiritele în favoarea unor învățături din ce în ce mai radicale, șansele de reușită ale calvinismului – dar mai ales cele ale antitrinitarianismului – ar fi fost cu mult reduse.³⁸ Subscriu parțial acestei opinii exprimate de Ana Dumitran, deoarece sunt adevăruri biblice, precum celebrarea Sabatului, care rămân adevăruri și fără aplombul prezentării măiestre a unui orator sau altul.

Toată această dialectică creștină s-a putut desfășura datorită climatului religios permisiv, însă a generat nu doar lupta acerbă cu catolicismul

36 *Ibid.*, 20.

37 Ana Dumitran. *Religie ortodoxă - Religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII* (Oradea: Ratio et Revelatio, 2015), 16.

38 Ioan-Aurel Pop & Ioan Bolovan. *Istoria Transilvaniei* (Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană: 2016), 17.

(inițial), dar și situații conflictuale complicate, dispute și rivalități, în disputa „fraternă” a confesiunilor protestante care s-au luptat între ele (ulterior), cu violențe și chiar vărsare de sânge, dar fără războaie religioase, cum s-a întâmplat în Germania sau în Franța.³⁹ În tumultul acestor controverse, Dieta a acordat dreptul comunităților de a opta pentru o confesiune sau alta, hotărâre care nu s-a respectat aproape niciodată. „De astfel, spre a opri tăvălugul schimbărilor, aceeași adunare a țării a interzis la începutul deceniului al optulea orice altă inovație religioasă.”⁴⁰ În urma acestor lupte, catolicismul iese complet învins, fiind aproape anihilat; episcopiile catolice au fost desființate și expropriate, mănăstirile închise, iar preoții excluși din multe așezări. Ulterior, acest dezechilibru grav va fi în parte schimbat, iar catolicismul va recâștiga o anumită influență.⁴¹ Reforma religioasă, care părea că se perpetuează *sine die*, grație acestei toleranțe religioase propagate, s-a mărginit la cele patru religii (confesiuni) *recepte* (acceptate, oficializate): luterană, calvină, unitariană și catolică. Biserica Ortodoxă era doar tolerată.

Nu putem trece mai departe fără să reiterăm, la unison cu Aurel Pop, actul de curaj și sacrificiu al românilor, sașilor, secuilor, maghiarilor, alături de celelalte popoare din răsăritul Europei: greci, bulgari, sârbi, albanezi, poloni, croați, care luptând la marginile de răsărit ale Europei de Sud-Est, ar fi contribuit la ridicarea splendorilor lumii occidentale, a acelei civilizații devenite apoi model pentru o mare parte din omenire. Ele au fost un fel de stavilă pentru occidentali, fiindcă, oprindu-i pe pecenegi, pe cumani, pe tătari, pe turci și pe alții în răsăritul Europei, care au putut avea parte de vremuri ceva mai liniștite, au putut acumula bogății și crea valori deosebite.⁴² Aceste popoare, în toate aceste secole de rezistență, s-au sacrificat, au fost sacrificate, depinde din ce unghi privim, pe altarul apărării Europei, ceea ce s-a răsfrânt apoi destul de puternic în conștiința colectivă, în opinia publică: pe de o parte, se simțeau „în calea tuturor răutăților”, umilite și marginalizate de lupte fără sfârșit, de pierderea periodică a avuției lor, de confruntarea cu sărăcia și nesiguranța, iar pe de altă parte aveau convingerea că îndeplinesc un rol important, că

---

39 *Ibid*, 103.

40 *Ibid*, 102.

41 *Ibid*.

42 *Ibid*, 90.

apără nu doar țara lor, ci și anumite valori ale „Republicii Creștine”, care coincideau atunci cu valorile civilizației europene.⁴³

Unirea din 1600 în contextul „independenței” Transilvaniei

Pentru că suntem în an centenar, nu putem să nu amintim că în acest context al toleranței religioase, al „calvino-turcismului” și al autonomiei ei principatelor, s-a realizat unirea, sau, mai potrivit, unificarea celor trei principate. Pe 1 noiembrie 1559 Mihai Viteazul intră triumfător în Alba Iulia, orașul care în 1918 va fi capitala Marii Uniri. Înainte de a ridica câteva întrebări, pentru că unul dintre rolurile cercetării este să și găsească noi întrebări, care vor constitui noi nișe de studiu, vom trece în revistă faptul că au existat și alte personaje, care din motivații și ambiții mai mult subiective, au realizat, prin asumarea titlului de domn al celor trei principate, unirea (unificarea) lor: Petru Rareș căruia i-a lipsit conștiința unirii, generalul italian Giovanni Batista Castaldo, care se autointitulează „Daciae Restitutori Optimo” (unificator al vechii Dacii) și Sigismund Bathory care a încheiat la Praga cu împăratul Rudolf un tratat, în care a solicitat să devină „principe al Ardealului, Moldovei și Țării Românești”, ceea ce s-a și întâmplat. Adevărata idee de unificare, care aparține lui Mihai Viteazu, are loc tot în perioada aceasta. Legendarul personaj a făcut diferența în privința unirii datorită conștiinței istorice de neam. Indiferent dacă a fost mai mult un act de cucerire decât unificarea realizată pe fundamentul ideii naționale, deși istoriografia ne demonstrează că această afirmație rămâne mai mult la nivelul de presupuziție, merită să ne punem o serie de alte probleme, chiar dacă nu avem, deocamdată, argumente suficiente. Așadar, au existat niște factori favorizanți ai acestei unificări precedate de cuceriri, și anume: autonomia și cvasi-libertatea principatelor române, sigur, în schimbul plății *giziei* (Transilvania nedevenind pașalâc, care presupunea garnizoană otomană și prezența pe teritoriul ei) și independența Transilvaniei de Habsburgi, regiunea fiind folosită ca zonă de tampon între Înalta Poartă și lumea apuseană. Să ne amintim că dintre cele trei niveluri de conducere otomană: pașalâc, raia și principat autonom, Transilvania obține cel mai facil

43 Ioan-Aurel Pop & Ioan Bolovan. *Istoria Transilvaniei* (Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană: 2016), 90.

„jug otoman”. Nu cumva din alte rațiuni geopolitice Imperiul Otoman a creat acest numitor comun și circumstanțe favorizante ale acestei unificări temporare, precursora a Unirii din 1918? Este posibil ca principatul să fi păstrat mai bine ideea de conștiință națională. Este posibil oare, mergând mai departe cu afirmația lui Halil Inalcik „Intervenția otomană a fost astfel un factor important nu numai în ascensiunea monarhiilor naționale, cum s-a întâmplat în Franța, dar și în ascensiunea protestantismului în Europa”, să ne întrebăm dacă nu cumva „flagelum Dei”, care a avut o agendă de lucru total diferită de idealurile sau cuceririle lui Mihai Viteazu, să fi favorizat câtuși de puțin unificarea din 1600? Afirm din capul locului că incursiunile otomane nu sunt „vinovate” de orice reușită a confesiunilor protestante, a unirilor/unificărilor sau a monarhiilor europene. Nu trebuie să le transformăm nici într-o marotă medievală și nici în providența divină care a stat la baza oricărei realizări din acest timp. Cu toate acestea, suntem datori să ne punem câteva întrebări, pe care, mai târziu, trebuie să le argumentăm. Știm foarte bine că nu doar turcii nu-și doreau încă o nouă putere, oricât de mică ar fi fost, în zonă, dar nici ungurii, germanii sau polonezii. Să ne imaginăm care ar fi fost soarta războaielor purtate de Mihai Viteazu în Transilvania și Moldova dacă acolo ar fi fost cantonate oști otomane. Totuși, în concluzie, nu putem afirma că unificarea celor trei principate a avut drept cauza doar autonomia principatelor oferită de Poartă.

Concluzii

Calvino-turcismul desemnează eminent o relație bazată pe interese mutuale, deci, interese geostrategice și geopolitice, și anume, Transilvania dorea să se dezvolte liberă de orice sarcină față de Imperiul Habsburgic și chiar față de Imperiul Otoman, căruia îi plătea *gizia*, în schimbul autonomiei acordate, în timp ce otomanii doreau ca Transilvania să fie o zonă de „buffer” între Occident și Orient, dar și banii acestora. Ca atare, acele afinități doctrinare dintre islam și protestantism, sunt pure coincidențe, generate de sursele revelației fiecărei religii, sigur, care pot crea o anumită „înfrățire” la nivel spiritual și nu numai. Dar, a afirma că protestantismul de tip calvin sau unitarian este inspirat din islam și vice-versa, nu poate fi sustenabil nici din punct de vedere religios și nici istoric.

Sub aceste auspicii stranii ale istoriei, pe care unii le atribuie intervenției divine, ceea ce nu poate fi demonstrat, însă nici exclus, s-au consumat două dintre cele mai importante evenimente ale istoriei noastre: decretarea libertății religioase, de care trebuie să ținem cont astăzi, la 100 de ani de la Marea Unire, mai mult ca oricând, respectând dreptul minorităților religioase, și Unirea de la 1600.

Bibliografie

- ✦ AL-AZMEH, Aziz. *Islam and Modernities*. London: Verso, 1993.
- ✦ AL-RODHAN, R.F. Nayef. *The Role of the Arab-Islamic World in the Rise of the West: Implications for Contemporary Trans-Cultural Relations*. UK: Palgrave Macmillan, 2012.
- ✦ CLOT, Andre. *Suleiman Magnificul*. București: Artemis, 2012.
- ✦ DUMITRAN, Ana. *Religie ortodoxă – Religie reformată. Ipostaze ale identității confessionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*. Oradea: Ratio et Revelatio, 2015.
- ✦ FISCHER-GALATI, Stephen. *Ottoman Imperialism and German Protestantism 1521-1555*. Cambridge: Harvard University Press, 1959.
- ✦ GOFFMAN, Daniel. *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- ✦ GREENGRASS, Mark. *Christendom Destroyed. Europe 1517-1648*. UK: Penguin Random House, 2015.
- ✦ INALCIK, Halil. *Imperiul Otoman, Epoca clasica: 1300-1600*. București: Editura Enciclopedică, 1996.
- ✦ IONESCU, Stefano. *Antichi Tappeti Ottomani in Transilvania*. Roma: Piazza Pedro, 2005.
- ✦ IȘIKEL, Gunes. "Ottoman-Habsburg Relations in the second half of the 16th Century: The Ottoman standpoint". *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Raumen*. edit. Arno Strohmeier & Norbert Spannenberger. Franz Steiner Verlag, 2013.
- ✦ KAPLAN, Benjamin J. *Divided by Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration Modern Europe*. London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007.
- ✦ PIPPIDI, Andrei. *Visions of the Ottoman World in Renaissance Europe*. New York: Columbia University Press, 2013.

- ✦ POP, Ioan-Aurel & BOLOVAN, Ioan. *Istoria Transilvaniei*. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană: 2016.
- ✦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, “The principle of religious freedom in terms of the Transylvanian Legislative Assemblies decisions from the XVI Century”, în *European Journal of Science and Theology*, Vol.9, No.5, Ecozone Publishing House, Iași, 2013.
- ✦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, “Die ersten Gesetze zur Religionsfreiheit: Siebenbürgen 1543-1568”, în *Gewissen und Freiheit. Die Geschichte der Religionsfreiheit und der Respekt vor der unterschiedlichkeit*, Bern, Schweiz, 2014.
- ✦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, “For the first time in the world, in the principality of Transylvania Europe: The Adoption of the Principle of Religious Freedom and its Evolution”, în *Conscience and Liberty. Worldwide Human Rights & Religious Liberty. History of liberty and respect for differences*, Liviu Olteanu (ed.), Special Edition, volume II, Bern, Switzerland, 2014.
- ✦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, “Pentru prima dată în lume, în principatul Transilvaniei, Europa: Adoptarea principiului libertății religioase și evoluția lui în 25 de ani (1543-1568)”, în *Istoria libertății și respectul pentru diferențe / Asociația Internațională pentru Apărarea Libertății Religioase „Conștiință și Libertate”*, Liviu Olteanu (ed.), Cristina Sava (trad.), Pantelimon, Editura Viață și Sănătate, 2016.
- ✦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, *Sabatarieni în contextul vieții transilvane (sec. XVI-XX)*, Vol. I., Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2014.